

MORFOLOGIZIRANE I/ILI LEKSIKALIZIRANE POJAVE KAO PREDMET LINGVISTIČKE GEOGRAFIJE

Obe vrste pojava navedene u naslovu jesu izraz interferencije. Radi se o dvostrukoj interferenciji: vertikalnoj i horizontalnoj, unutrašnjoj i spoljašnjoj. Pod vertikalnom, unutrašnjom interferencijom podrazumevam interferenciju pojedinih nivoa jednog jezičkog sistema. Pod horizontalnom, spoljašnjom interferencijom podrazumevam interferenciju dvaju raznih sistema. U ovom je tekstu reč o interferencijskim pojavama obe vrste koje ili sprečavaju (blokiraju) ili *ex post* eliminišu rezultate tzv. redovnog fonološkog razvitka datog dijalekta. Drugim rečima: govorićemo o fonološkim pojavama koje se ne mogu fonološki objasniti.¹ Nije teško dokazati da su to pojave jako česte, pojave koje predstavljaju neizbežan, tipičan faktor jezičkog razvitka a ujedno i jedan od najtežih problema interpretacije fonološke i/ili morfološke strukture pojedinih leksema i leksičkih oblika. Dodajmo da je prema književnom frekvencija pojava veća a interpretacija teža u dijalekatskom sistemu, koji predstavlja rezultat kontinuiranog, spontanog i nenormiranog razvitka. Potrudimo se da te pojave ovde razvrstamo, da predložimo neku klasifikaciju pa da porazmislimo o takvom načinu njihovog kartografisanja koji bi bio projekcija njihovog pravog mesta u jezičkom sistemu.

Pre nego što pristupimo analizi građe odredićemo još šta se podrazumeva pod leksikalizacijom, šta pod morfologizacijom i koji je uzajamni odnos tih dveju pojava.

Leksikalizacija posmatrana s tačke gledišta fonološke strukture date lekseme svodi se na nepredvidljivost te strukture.² Up. npr. sporadično registriran u poljskim dijalektima oblik *jeżoro* prema književnom i karakterističnom za većinu dijalekata obliku *jeżoro*. Na osnovu korespondencija u drugim slovenskim jezicima zaključujemo da se u prvom slogu hipotetičnog praslenskog oblika nalazila fonema /e/ koja u poljskom saglasno pravilima fonološkog razvitka ne sme dati [ɛ], kontinuant prednjeg, kratkog nazala je dakle sekundaran, leksikaliziran, tj. uprkos pravilima redovnog razvitka datog sistema vezan je za leksemu **ezero*³ ili tačnije: za njenu koren-

¹ Brojni slučajevi izoliranog fonološkog razvitka u datoj leksemi (motiviranoga ekonomijom izgovora i sl.) nisu prema mojoj definiciji leksikalizirane pojave.

² Naravno uzimam u obzir samo nasleđeno leksičko blago a ne i posuđene kasnijeg doba (kasnije od odgovarajućih fonoloških pravila).

³ Lekseme dajem u uopštavajućoj transkripciji prihvaćenju u OLA (up. niže).

sku morfemu. Bez eksplicitno formulisane informacije da je negde u toku razvitka prvobitni /e/ supstituiran sa [ɛ] ne bismo znali da izvedemo tu morfemu na osnovu bilo kakve praslovenske hipoteze niti bismo joj znali dati morfonološku interpretaciju u okviru širem nego što je taj, određen sistemom datog dijalekta, dakle npr. opštepolskom ili opšteslovenskom. Da se sad vratimo na definiciju leksikalizacije. Kako iz naše prve formulacije tako i iz primera vidi se da je to pojava dijahronog poretka. Dakle proces supstitucije koji blokira redovni fonološki razvitak date morfeme /lekseme/ zovemo leksikalizacijom.

Budući da se upravo radi o morfemi, ponekad o leksemi, naša definicija zahteva dopunski komentar. Blokada može naime da se pojavi u korenskoj, u derivacionoj ili u flektivnoj morfemi. U prvom slučaju ona može da bude vezana za jednu ili za više leksema deriviranih od istog korena, možemo dakle — da se poslužimo istim primerom — u istom dijalekatskom sistemu zateći imenicu ježoro pored prideva ježorni, i sl. ili celu derivacionu seriju okarakteriziranu supstitucijom, tj. ježoro, ježorni, itd. Prva situacija, kad je blokada vezana za jednu i samo jednu leksemu, sugeriše da je ta leksema posuđena iz nekog drugog sistema, izuzev — razume se — slučajeve kada se radi o leksemi izolovanoj, van ikakve derivacione serije. Dakle — ako je reč o blokadi u korenskoj morfemi — govoreći o leksikalizaciji obično imamo u vidu ne jednu leksemu nego čitavu seriju istokorenskih derivata. Komplikacije rastu ako se blokada javlja u derivacionoj i/ili u flektivnoj morfemi. U prvom slučaju nalazimo se opet pred alternativom. Blokada može, naime, da se pojavi u derivacionoj morfemi u sastavu date lekseme ili pak u derivacionoj morfemi kao takvoj, poziciono nevezanoj, tj. u celom skupu derivata koji obuhvaćaju odgovarajuću morfemu. Da se poslužimo primerima. Prvi bi slučaj moglo dobro da ilustruje npr. poljsko prezime *Lipiec*, gen. *Lipieca* prema apelativu *lipiec*, gen. *lipca* 'juli' i čitavoj seriji derivata sa sufiksom '-ec', gen. '-ca' sa tzv. pokretnim *e* /ps. -ъcb, -ьca/. U prezimenu u genitivu kao da se vokalizuje stari poluglasnik, u stvari radi se o analogiji prema nominativu izazvanoj željom da se prezime diferencira prema apelativu. Reč je dakle o supstituciji /e/ umesto fonološke nule u sufiksu '-ec' u određenim oblicima određene lekseme, reč je o leksikalizaciji iako ograničenoj samo na jedan deo oblika koji pripadaju datoj leksemi. Međutim, kao što smo rekli, blokada može i da bude karakteristična za jedan afiks gdegod bi se pojavio. Takav je slučaj npr. sa poljskom morfemom -ov- koja se prvobitno, saglasno pravilima praslovenskog vokalizma, pojavljivala u dve varijante, -ev- iza palatala, -ov- iza nepalatalnih konsonanata. Poljski književni jezik, kao i većina dijalekata, generalizirao je varijantu -ov- nezavisno od pozicije. Dobili smo, dakle, svuda gde se ta morfema javlja iza palatala oblike fonološki nemotivirane, tako npr. u pridevima /*krajovy*/, /*vyznaňovy*/ i dr. Da bismo definirali ekstenziju te pojave moramo pribeci morfološkim terminima kao što su pridev, derivat, i sl., a ne (samo) spisku leksema, što je javni dokaz da je reč o morfologizaciji a ne o leksikalizaciji. Isti se problem javlja, mutatis mutandis, u vezi sa blokadom u flektivnoj morfemi, uz razliku što ovde procesom bivaju obuhvaćeni pojedini oblici paradigme a nikad — ex definitione — čitav skup oblika koji predstavlja leksemu. Up. npr. u poljskom književnom jeziku na-

stavak *-a* u nominativu plurala kod imenica kao */košta/* 'troškovi', */grunta/* 'zemlja, njive' */akta/* 'dokumenti', koji je ovamo dospelo pod latinskim uticajem i čija se ekstenzija može odrediti samo pomoću spiska odgovarajućih imeničkih osnova.⁴ Na drugoj strani up. situaciju u nekim poljskim dijalektima koji su u nominativu singulara neutrius generalizirali nastavak *-o* u mesto *-e*, otkud */polo/*, */možo/* kao */oko/*, */okno/*, i sl., tj. imamo posla sa morfologizacijom. Kao što dokazuje taj kratki pregled, leksikalizacija srazmerno retko može da se interpretira kao pojava vezana samo za jednu leksemu i to za sve njene oblike.

Sad možemo konačno da se vratimo problemu definicije i da predložimo, bar za potrebe ovog teksta, sledeće formulacije: leksikalizacija je prisustvo u fonološkoj strukturi oblika elemenata (fonema, kombinacija fonema) nemotiviranih tj. (koji se ne mogu objasniti) redovnim fonološkim razvitkom u situaciji kad se ekstenzija pojave mora određivati pomoću spiska leksema (i — eventualno — morfološke subkategorizacije); morfologizacija je ta ista pojava u situaciji koja omogućuje definisanje ekstenzije pomoću morfološke kategorizacije.

Kao što je vidljivo iz primera a takođe i iz predloženih formulacija, granica između dveju pojava nije oštra. Neki put oskudni podaci mogu nam čak onemogućiti ocenu o kojoj se od njih radi ili pak pojava registrirana u nekoliko konkretnih leksema latentno može da bude karakteristična za celu morfološku klasu i sl.

Pristupićemo sad pregledu raznih tipova leksikalizacije i morfologizacije uzimajući kao kriterijum razvrstavanja motivaciju sprovedene supstitucije i poreklo (izvor) supstituiranih elemenata. Tipovi određeni pomoću tih dvaju kriterija mogu, no ne moraju da se poklope.

Jedan od najfrekventnijih tipova je pojava dobro poznata lingvističkoj nauci pod nazivom morfološke analogije. Reč je o supstituciji izvršenoj */a/* pod pritiskom drugih oblika iste morfološke paradigme koji su ili brojniji u sistemu ili frekventiraniji u tekstu ili, najzad, funkcionalno, semantički reprezentativniji za date lekseme, ili */b/* pod pritiskom oblika drugih paradigmatičkih tipova sa istom kategorijalnom karakteristikom. Imamo, dakle, posla sa interferencijom unutar istog jezičkog sistema, sa uticajem višeg, morfološkog nivoa na niži, fonološki, ili tačnije: sa fonološkim (morfološkim) posledicama uticaja jednih morfoloških oblika na druge. Procesi tog tipa obično bar latentno imaju ekstenziju pojave ovde određene kao morfologizacija iako ima i slučajeva koji odgovaraju definiciji leksikalizacije. Evo nekoliko tipičnih primera. Počecemo od primera prave morfologizacije tipa */a/*. Tu spadaju npr. lužički i poljsko-kašupski derivati sa sufiksima *-ьсь*, *-ькь*, koji izjednačuju nominativ singulara prema ostalim padežnim oblicima, up. luž. *młóck*, gen. *młócka* < *młt-ьк-ь*, *młt-ьк-a*, *kónc*, gen. *kónca* < *kon-ьс-ь*, *kon-ьс-a*, kaš. *dómk*, gen. *dómka* < *dom-ьк-ь*, *dom-ьк-a*, *vjénc*, gen. *vjénca* < *věn-ьс-ь*, *věn-ьс-a*, itd. Tu spada takođe npr. poljski dijalekatski tip

⁴ Ovaj je primer prilično kontroverzan jer je reč o supstituciji nastavka, tj. cele morfeme, što teško može da se interpretira kao fonološka nemotiviranost. Na žalost ne znam naći bolji primer, što opet nije bez teoretskog interesa.

prvoga lica praesentis stare glagolske vrste *nesq *nesemъ...: *nesę, nesemy, idę, idemy* umesto očekivanog i prisutnog na ostaloj teritoriji *ńesemy, ize-my*. Kao primere morfologizacije tipa /b/ up. poljski dijalekatski refleks dugog *e: u genitivu i dativu singulara zamjeničke promene, tip *tęgo našęgo, tęmu, našęmu* i sl. pod uticajem istih oblika pridevske promene gde je dužina fonoloških motivirana kontrakcijom; up. i poljske dijalekatske l-forme: *śńądź, śńąta, śńęli* (umesto očekivanih *śńądź, śńąta, śńądli*) pod uticajem *ńądź, ńąta, ńęli*, i sl. Prelazimo na primere leksikalizacije ili tačnije: primere iz pograničja između leksikalizacije i morfologizacije. Takav karakter ima npr. česta u poljskim dijalektima desonorizacija završnog konsonanta osnove prema nominativu singulara, dakle *bes*, gen. *besu* < *bъzъ, bъza*, up. i opštepolsko *dešč*, gen. *dešču* < *dъždъ, dъždja*, i sl. Navedeni primer *bes, besu* može isto da posluži i kao ilustracija generalizacije pokretnog /e/ u paradigmi, up. i *mex*, gen. *mexu* < *mъxъ, mъxai* sl. Najzad, kao primer tipa /b/ možemo da navedemo poljski dijalekatski lokativ (o) *koše, (o) nože* (namesto očekivanoga *o kosu, o nozu*) pod uticajem tipa *nos*, loc. *o noše, vus*, loc. *o vože*; pojava je karakteristična za dijalekte gde $\check{s} > S$.

Razlog supstitucije može da bude ne samo analogija no i suprotni proces, tj. želja da se razjedine dva oblika, da se ukloni nezgodan fonološki motiviran sinkretizam. To je slučaj poljskog nominativa plurala kod prideva u komparativu muškog roda kao *stari vs starši, tańi vs tańši* i sl. U rezultatu fonološkog razvitka taj bi nominativ trebao da bude identičan u jednini i u množini. Da bi se ta situacija izbegla u množini, supstituiran je /ś/ namesto /š/, čime dobijamo Nsg *starši* vs Npl *starśi* i sl. verovatno po modelu *pes~pśi, tiran~tirańi*... kod imenica. To je dakle ujedno i primer da se razlog supstitucije i poreklo supstituta razilaze: motiv je razjedinjenje dok je izvor supstituta analoški.

Supstitucija može da se pojavi i na sintagmatskom planu putem pogrešne morfološke delimitacije, up. np. poljske kašupske nazive *bagnq* 'jagnje', *bagnø uęfca* 'sjagnja ovca' i dr. dobijene po analogiji prema *uębagńic sq* 'ojagnjiti se', i sl.

Najzad, supstitucija može da se vrši i pod pritiskom leksiko-semantičke paradigme, tj. polazna tačka da bude semantička a ne morfološka struktura oblika koji se podvrgava supstituciji. Najinteresantniji od meni poznatih primera našla sam u grupi slovenačkih govora gde je u leksemu *noga uveden korenski vokalizam lekseme *rǫka. Naravno proces je omogućio lokalni redovni razvitak dvaju angažovanih u supstituciju fonema, međutim to ne menja činjenicu da je supstitucija semantički motivirana.

U zonu semantičke motivacije spadaju, čini se, i brojni slučajevi takozvane narodne etimologije i kontaminacije, iako ima i kontaminacija čiji se mehanizmi kreću ispod semantičkog nivoa. To je slučaj kontaminacije flektivnih morfema, up. npr. poljski dijalekatski dativ jednine kod neutra i maskulina *-ovu* gde je nastavak *-u* supstituiran namesto prvobitnog *-i* u sekvenci *-ovi*.

U vezi sa primerima supstitucije unutar istog jezičkog sistema red je da pokrenemo još jedan problem od velikog teoretskog značaja koji pokazuje doseg te problematike, između ostalog i u lingvo-geografskoj obradi.

Reč je o principu generativne gramatike prema kome postoji univerzalni red gramatičkih pravila od semantike ka fonologiji, od dubinske ka površinskoj reprezentaciji. Saglasno tom redu sva morfosintaksička pravila trebalo bi da budu grupisana zajedno i da prethode kao grupa svim /mor/fonološkim pravilima a /mor/fonološka pravila da prethode kao grupa fonetskim pravilima.⁵ Dakle /mor/fonološka pravila uz pravila klasične fonologije obuhvataju i sve njihove morfološke blokade. Ovakav pristup potencira značaj inače razumljive činjenice da je analiza ekstenzije svakojake morfologizacije obavezna komponenta gramatičkog opisa, dok na drugoj strani znamo da je to područje prilično zapostavljeno u opisivanju i kartografisanju dijalekatske građe. Morfologizacija je jedan od teških problema koje za generativnu teoriju stvaraju jezici sa bogatom morfologijom.

Interferencija dvaju raznih sistema češće vodi ka leksikalizaciji nego ka morfologizaciji iako ni interferencija u domenu gramatičkih morfema nije neobična pojava. Interesantno i novo u pogledu na interferenciju unutar sistema jeste to da su predmet supstitucije i generalizacije pre svega pojave istog fonološkog nivoa. Drugim rečima: u sistemu A šire se mehanizmi i/ili rezultati razvitka karakterističnog za sistem B. Motivacija je ovde obično vansistemska (iako sistem, naravno, određuje šta se može a što ne može uneti iz vana), supstituti potiču iz sistema (svejedno: drugog jezika ili drugog dijalekta) koji ima veći društveni prestiž, npr. iz jezika koji predstavlja višu kulturu, iz dijalekta koji je u datom pogledu bliži obrascu književnog jezika i sl. Ima i sekundarne semantičke motivacije, naime supsitucijom su obuhvaćene pre svega lekseme tih semantičkih zona koje su teren i predmet kontakta sa nosiocima prestižnog sistema. Red klasičnih primera pruža interferencija češkog književnog jezika u srednjovekovnoj Poljskoj. Up. npr. lekseme kao današnje poljsko *blagać, brama, straž, tra-pić, władać, własciwiy* i dr. gde namesto očekivanog poljskog razvitka *TroT, TloT* metatetička je grupa **TārT, *TālT* dala po češkom obrascu *Trat, TlaT*; up. lekseme kao *czyhać, hańba, hardy, hasło, hojny, ohyda* i dr. gde namesto očekivanog poljskog /g/ < ps g/ nalazimo rezultat češke promene /g/ u /h/; up. lekseme kao *czerwony, czytelny, obywatel, rzetelny, serce, śmiertelny, wesele* i dr. gde namesto očekivanih palatala ili palataliziranih konsonanata ispred /e/ nalazimo po češkom obrascu nepalatalne i nepalatalizirane; najzad up. lekseme kao *chuć, masarz, pokuta, poruczyć, smutek, zacyy*, i dr. gde namesto očekivanih poljskih nazala nalazimo rezultate denazalizacije, opet po češkom obrascu. Nijedna od navedenih leksema nije prava posuđenica, sve su one praslovenskog ili najkasnije zapadnoslovenskog porekla, ima ih u svim poljskim dijalektima, u nekim od njih po periferijama ima ih čak u »pravom« poljskom obliku, up. npr. kašupsko *vjesele* ili *červjoni* i sl. Nota bene, skoro u svakom od navedenih primera nalazimo pored posuđenih rezultate drugih, čisto poljskih fonoloških procesa. Čini se dakle da je leksikalizacija najadekvatnija kvalifikacija opisivane pojave.

⁵ U najnovije doba u vezi sa proučavanjem fonološki motivirane distribucije derivacionih morfema nameće se zaključak da je to neadekvatna idealizacija, up. R. Laskowski ...

Kao primer morfologizacije koja je rezultat supstitucije izvršene u gramatičkoj morfemi možemo da navedemo zamenu /c/ sa /ć/ pod istočno-slovenskim uticajem u poljskom patronimiskom sufiksu *-iĉ* — ovaj je jedini danas produktivan oblik namesto starijeg *-ic* /od *itja*/ čiji je trag ostao u izolovanoj semantičkoj leksemi /*kšęzic*/, up. prezimena kao *Mickiewicz*, *Jaroszewicz*, apelative kao *królewicz*, *panicz* i sl.

Kad već imamo predstavu šta su i koliko su česte pojave leksikalizacija i morfologizacija, možemo da ih dovedemo u kontekst lingvističke geografije. Red je ipak pre svega, budući da smo naveli primere, da se vratimo još jednom terminološkoj a i teoretskoj problematici. Zar nije zgodnije neki put, možda čak uvek, umesto o morfologizaciji ili o leksikalizaciji (tj. supstituciji jednog ili više fonema) govoriti o supstituciji (tj. o redistribuciji ili o posuđivanju) cele morfeme ili određenih alomorfa?⁶ Zar to bolje ne odgovara dubljem, funkcionalnom mehanizmu procesa? Moj bi odgovor glasio: i da i ne, zavisi od tačke gledišta a i od teorije jezika u okviru koje vršimo analizu. Kao prvo, ako je naš zadatak opisati morfematsku strukturu reči⁷, odnosno ako uopšte ne priznajemo klasičnu fonologiju, tj. ne priznajemo poseban fonološki nivo jezičke strukture, onda ćemo se sigurno zadržati na nivou alomorfa i njihove distribucije. Međutim naš je stav ovde određen teoretskom orijentacijom savremenih lingvističkih atlasa, koji su većinom istorijski zamišljeni i bave se pitanjima upravo fonološkog razvitka ili — ređe — fonološke tipologije. I tako neizbežno zastajemo pred problemom kvalifikacije procesa koji u fonološku strukturu reči dovode neke elemente van pravila tzv. redovnog fonološkog razvitka ili, bolje rečeno: idealiziranog fonološkog razvitka. Pojmovi i termini: leksikalizacija i morfologizacija tačno odgovaraju ovoj potrebi. Kao drugo, u više slučajeva — ako je reč o kontaminaciji, narodnoj etimologiji i sl. — nismo čak u stanju da ukažemo morfemu koja je predmet supstitucije (a neki put čak ni prvobitnu morfemu koja se podvrgla deformaciji). Jedina realnost s kojom imamo posla je sekvenca fonema (ili: distinktivnih fonoloških obeležja) koju zavisno od ekstenzije kvalifikujemo kao rezultat leksikalizacije ili morfologizacije (up. primere niže).

Moje primedbe u vezi sa lingvogeografskom interpretacijom leksikaliziranih i/ili morfologiziranih pojava temelje se većinom na iskustvima rada na opšteslovenskom lingvističkom atlasu a primeri navedeni u ovom delu teksta potiču iz kartoteke toga atlasa (dalje, prema ruskoj skraćenici, OLA).

Na OLA rade paralelno dve grupe lingvista u dve tzv. sekcije. Jedna od njih, sistemska, zasad se bavi fonetikom i fonologijom, druga se koncentriše na problematici leksikologije i građenja reči. Po prirodi posla u svakoj od dve sekcije drukčiji je pristup pojavama koje nas interesuju.

Prva preokupacija tzv. fonetske sekcije su gore spomenuta pravila idealnog fonološkog razvitka. Upitnik je orijentiran par excellence istorijski i

⁶ Da izbegnem za ovaj tekst irelevantne komplikacije, ne uvodim distinkciju: morfema vs morf i tretiram alomorfe direktno kao varijante morfeme.

⁷ Pod rečju razumem ovde alternativno leksemu ili oblik tj. sintagmatsku reč.

sređen je po funkcionalnim jedinicama hipotetičnog praslovenskog fonološkog sistema. Pojedine serije pitanja (odnosno: odgovori na ta pitanja) treba da ilustruju razvitak pojedinih praslovenskih fonema u pozicijama poznatim kao relevantne u pojedinim slovenskim dijalektima. Imamo dakle iznad pedeset pitanja koja bi trebala da ilustruju razvitak starog dugog i kratkog *ě, isto toliko za svaki od dva nazala, opet u podsystemu kratkih i dugih, itd. itd. Pojedina pitanja zahtevaju odgovor kako glase određeni oblici određenih leksema u 849 naseljenih punktova u kojim je sprovedena ekscerpcija za OLA i formulisana su kao praslovenske rekonstrukcije odgovarajućih oblika. Dakle npr. u seriji koja treba da ilustruje razvitak *ě:/ / *ě pitanje 457 glasi **kvěť*, pitanje 2440 — **gvězda*, pitanje 639 — **sěko* /1sg praes/, pitanje 2779 — **měně* /Dsg/ i sl. Naravno, kriterijum selekcije pitanja bio je zahtev da se uzmu u obzir lekseme (i oblici) prisutne po mogućnosti na čitavoj slovenskoj teritoriji ili — jer se taj ideal retko može postići — na što većem arealu. To su dakle većinom nazivi delova ljudskog tela, rodbinski nazivi, nazivi najosnovnijih biljnih kultura, domaćih životinja, ovećeg drveća i sl., tj. pojava po svojoj verovatnoći prisutnih u životu Praslovena kao i u životu svih savremenih Slovena širom njihove jezičke teritorije. Takve su lekseme i takvi oblici najbolji osnov dalje interpretacije, jer inače znamo koliko je teško zadovoljiti zahtev da se ispitivana fonema nađe u istom okruženju, pod istim prozodijskim uslovima, u istoj morfološkoj poziciji, itd. itd., jednom rečju: u identičnom položaju što se tiče svih tih faktora koji mogu da utiču na njen dalji razvitak. Uprkos svim naporima da se sprovede odgovarajuća selekcija pitanja teško može da se nađe karta koja pruža prave odgovore na čitavoj slovenskoj teritoriji. Uzimimo kao primer kartu sadašnjih refleksa ps. *o u korenskoj morfemi oblika **noga* /Nsg/ — ne gledajući odsustvo lekseme na bugarskoj teritoriji, u jednoj grupi slovenačkih govora — kao što sam već rekla — nalazimo namesto refleksa *o leksikalizirani refleks *o po analogiji prema obliku **noka*. Uzimimo drugi, opet po mogućnosti jednostavan primer — kartu sadašnjih refleksa ps. *ě: u korenskoj morfemi oblika **gvězda* /Nsg/ — ne gledajući na odsustvo lekseme na znatnoj ukrajinskoj teritoriji nalazimo a/ na čitavom češkom arealu kontinuant kratkoće i b/ u jedno dvadeset ruskih punktova vokalizmom 'o /tip: *zv'ozda*/ — jedno i drugo verovatno prema nominativu plurala jer zvezde obično pominjemo u pluralu. Interesantno da je time u ruskom razbijena uobičajena korelacija između mesta akcenta i boje vokala. Najzad, pored navedenih primera leksikalizacije izazvane unutrašnjom, sistemskom interferencijom na istoj karti nalazimo još i primer međusistemske interferencije — naime u više ukrajinskih sela kontinuant praslovenske lekseme **gvězda* odsustvuje u osnovnom značenju 'stella' a pojavljuje se u značenju 'zvezda koledara' sa sumnjivim, kao prenesenom iz književnog jezika refleksom *ě. Primere možemo nabrajati još dugo. U istoj toj seriji karata za ps. *ě:/*ě nalazimo npr. na karti refleksa ps *ě: u obliku **céna* /Nsg/ na čitavoj poljskoj teritoriji formu *cena/céna* umesto očekivane **cana*/**cana* sa tipičnim lehitskim prevojem *ě: u *a: ispred *n — reč je verovatno o ranoj analogiji prema glagolu *ceńić* podržavanoj u imeničkoj paradigmi od strane DLsg /o/ *ceńe* a učvršćenoj možda pod uticajem češkog prestižnog obrasca. U staropoljskom sporadično nalazimo

i *cana*. Na kraju zbog interesantnog mehanizma o kakvom dosad nismo govorili da navedemo još jedan primer serije »ē«. Reč je o refleksu ps *ž u drugom slogu stare složenice *medvǣdъ /Nsg/ — na odgovarajućoj karti na znatnom delu ruske i ukrajinske teritorije nalazimo metatezirani oblik *ved-ъ-měd-ъ* što — iako bez osetljivih posledica po refleks *ž — menja njegovo okruženje. Metateza konsonanata može da bude tabuistički motivirana. Činjenica da imamo posla sa metatezom konsonanata a ne i morfema govori u korist našeg rešenja da neki put vredi gledati pojavu leksikalizacije na submorfološkom nivou.

S tačke gledišta zadataka koje sebi postavlja fonetska sekcija OLA pojave leksikalizacije i morfologizacije predstavljaju neželjenu smetnju koja smanjuje vrednost materijala i reprezentativnost karata. Međutim, čim smo već jednom utvrdili njihovu veliku frekvenciju i odredili im mesto u sistemu prilično atraktivno izgleda drugi, alternativni pristup, koji bi nam dozvolio da napravimo od tih pojava ako ne glavni onda barem jedan od ciljeva kartografske interpretacije materijala. Prije nego se vratimo tom predlogu dobro će nam doći uvid u rad druge, tzv. leksičke sekcije OLA.

Zadatak je sekcije da pomoću karata pojedinih leksema ili čak grupa semantički i/ili morfološki povezanih leksema prikaže diferencijaciju slovenskog areala s tačke gledišta, tzv. leksičkih i gramatičkih morfema (u drugoj terminologiji: korenskih morfema i afiksa) kao zastupnika određenih funkcija. Drugim rečima, karte treba da odgovore na pitanja koja glase /a/ kako se zove taj i taj predmet, relacija, i sl. (odnosno: koje korenske morfeme i/ili koji skupovi paradigmatskih oblika priređenih određenom tzv. leksičkom značenju zastupaju/ predstavljaju na površini teksta to i to predmetno, relaciono i dr. značenje) i /b/ koji afiks (sekvenca afiksa) vrši određenu funkciju u sistemu građenja reči. Za karte tog tipa fonološka diferencijacija predstavlja izlišno opterećenje. Otud odluka da se ta diferencijacija skine s karte, tj. da se kartografsani oblici daju u transkripciji koja omogućuje generalizaciju na opšteslovenskoj razini. Da se to sprovede, za OLA je izrađena uopštavajuća transkripcija, s praktičnih razloga po sastavu simbola prilično bliska uobičajenoj praslovenskoj rekonstrukciji. Sledstveno npr. u legendi karte koja predstavlja slovenske nazive grabljišta namesto npr. sn. *grab'lejše, grá:bļše*..., sh. *gràbli:šte, grabliš'če*:..., č. *hrabi:šte, hrabišče*, luž. *rabiš'č'o*..., polj. kaš. *grablǎšča*, br. *ǰa'belišča, h'rablišče*..., ukr. *hr'abtyšča, hr'abtyšče*, i dr. pojavice se formi *grab-j-išč-e* /Nsg/, *grab-j-išč-a* /Npl/, koje ne samo da likvidiraju izlišnu diferencijaciju nego ujedno i pokazuju da ispod nje ima zajedničkih identičnih struktura. Međutim u gore navedenoj kašupskoj formi imamo fonološki nepredvidljivu pojavu — naimo leksikalizaciju starog epentetskog *l*. Pravila redovnog fonološkog razvitka odgovarajućeg kašupskog dijalekta neće nam taj /l/ generisati, ne smemo dakle da ga skinemo bez traga. Naša je dužnost skinuti jedino informaciju koja se može automatski rekonstruisati čim budemo primenili odgovarajuću sekvencu fonoloških pravila. Ono kašupsko /l/ je sitnica koja vredi da se reda radi spominje u komentaru no ne i na karti. Međutim ima dosta primera da leksikalizirane pojave zauzimaju oveće areale, dokažu prisustvo međujezične interferencije, pokazuju pravce širenja inovacija, i sl. Uzmimo npr. severnopoljsko *jaglija, jagla* kao naziv jelke, što

se tumači kao ukrštanje kontinuanta ps **edl-a* sa baltiĉkim nazivom za smreku, up. npr. lit. *ēglē*; uzmimo rusko *krȳlo* (na mesto oĉekivanog *krilo* < *kri-dlo*) sa /*ʏ*/ supstituiranim preko kontaminacije na *krȳt'* /< *kryti*/; uzmimo makedonski i bugarski tip *kȳkol* /na mesto oĉekivanoga *kākol* od **kȳkoljʷ*/, što je rezultat identifikacije refleksa **q* i **ɣ* u /*ə*/ u jednom dijalektu te interferencijskog širenja /*ɣ*/ od **ɣ* u mesto /*ə*/ od **q* u drugom dijalektu, i sl. U ovakvim i sliĉnim sluĉajevima vredi leksikalizirane pojave prikazati na karti, što je omogućeno sistematskim signaliziranjem tih pojava u uopštavajućoj transkripciji.

Govoreći o leksiĉkim kartama redali smo primere leksikaliziranih a ne i morfologiziranih pojava. Razlog nije teško shvatiti — leksiĉke se karte bave pojedinim leksemama. I ako u materijalu naiĉemo na neku morfologiziranu pojavu, taj je materijal neĉe okarakterizirati kao takvu. Moramo ili unapred znati ili *ex post* utvrditi da je reĉ o morfologizaciji a ne i o leksikalizaciji.

Materijal koji pruža kartoteka OLA materijal je bez presedana. To je paralelan, otprilike istodobno registriran materijal iz više od osamsto naseljenih punktova razbacanih po celoj slovenskoj teritoriji. Ćesto se, i sa pravom, govori da je u njemu najdragocjenija upravo leksiĉka informacija. Usporedna gramatika slovenskih jezika uglavnom zna da rekonstruira fonološki i gramatiĉki razvitak pojedinih dijalekata, odnosno zna geografiju pojedinih pojava koje saĉinjavajutaj razvitak. Sigurno ĉe se na tom polju naći u OLA štošta novo, meĉutim pravi rudnik novosti predstavljaju sve idiosinkratiĉne osobine pojedinih leksema ili klasa leksema sagledane na ĉitavom arealu slovenskog jeziĉkog sveta, od kojih su većina leksikalizirane ili morfologizirane pojave.

U ĉemu gledam znaĉenje tih pojava za lingvistiĉku nauku?

Kao prvo, od velikog je znaĉaja za opštu teoriju jezika da što bolje upoznamo sve moguće mehanizme nastajanja i širenja jeziĉkih promena. Sagledane u široj vremenskoj perspektivi, morfologizirane pojave raskrivaju sve mehanizme odgovorne za evoluciju tzv. morfološkog sistema, dok su leksikalizirane pojave graĉa za prouĉavanje kako leksema menja svoju gramatiĉku karakteristiku. Dakle obe vrste pojava su od osnovnog znaĉaja za teoriju jeziĉke evolucije.

Kao drugo, pojave koje su posledica meĉujeziĉke (meĉudijalekatske) interferencije omogućuju da se utvrdi kako prisustvo tako i pravce delovanja interferencije, tj. da se rangiraju jezici (dijalekti) prema njihovom socijalnom prestižu. Drugim reĉima, te nam pojave daju uvid u socijolingvistiĉku istoriju.

Kao treće, pojave unutrašnje interferencije izmeĉu pojedinih nivoa istog sistema teraju na razmišljanje o mogućoj motivaciji analoških pojava, tj. o uzajamnoj hijerarhiji ĉlanova paradigmatiskih i sintagmatiskih nizova.

Najzad, kao ĉetvrto no od prvorazrednog znaĉaja za lingvistiĉku sinhroniju, morfologizirane i leksikalizirane pojave predstavljaju bitnu komponentu gramatike i gramatiĉkog opisa, morfologizirane pojave direktno leksikalizirane — preko njihovog uticaja na ekstenziju pojedinih gramatiĉkih formula.

Leksema predstavlja jednu jezičku realnost koja se ne može mimoići a kojoj je nadgrađena samo realnost teksta (sintagme, rećenice, i sl.). Sve komponente njene fonološke i morfološke (i semantičke) strukture nalaze se u međusobnim relacijama samim tim što predstavljaju komponente iste leksičke strukture i uzajamno na sebe utiĉu. Osim toga, postoji tradicija, pre svega pragmatički motivirana, da kartoteke lingvistiĉkih atlasa jesu pre svega ili ĉak iskljuĉivo skupovi leksema. Stoga mislim da je najkorektniji postupak oko kartografisanja taj po kome se prave prvo karte-monografije svih leksema a tek kasnije na bazi tih karata — svodne karte pojedinih fonoloških i morfoloških formula. Suprotni poredak je praktiĉno teži a meritorično neopravdan, što dokazuju upravo pojave morfologizacije i leksikalizacije. Druga je stvar koje i kakve karte i kojim poretkom treba da uđu na kraju u konaĉnu verziju atlasa namenjenu za štampu.

Zuzanna Topolinska

MORPHOLOGIZED AND/OR LEXICALIZED OCCURRENCES AS A
SUBJECT OF LINGUISTIC GEOGRAPHY

S u m m a r y

Both types of occurrences stated in the title, i.e. morphologized and/or lexicalized occurrences, are an expression of interference. The situation is one of a double interference: vertical-horizontal, and **internal-external**. Under the vertical internal interference, the author considers interference of various levels of one and the same language system. Under the horizontal external interference, the considers the interference of two different systems. In the text, interference occurrences of both types are treated and they either block, or *ex post* eliminate the results of the regular phonological development of the given dialect. The author attempts to categorize these occurrences, to suggest a kind of classification, and to bring forth an opinion about such a way of their cartographical mapping which would be a projection of their correct place in a language system.